

**ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΒΟΡΕΙΩΝ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ:
Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ Γ. ΡΟΥΣΙΑΔΗ (1834)
ΙΩ ΜΑΝΩΛΕΣΣΟΥ**

Abstract

This paper gives a short overview of the available written sources (19th c. and earlier) for the diachronic investigation of northern dialects: a) texts written in a northern dialect and b) linguistic descriptions of northern dialects. It also publishes, for the first time, the earliest full linguistic description of a northern dialect, that of the variety of Kozani, included in G. Roussiades' *Praktische Grammatik der neuhellenischen Sprache* (1834).

Λέξεις-κλειδιά: βόρεια ιδιώματα, γραμματική, ιστορική διαλεκτολογία

1. Εισαγωγικά

Η έρευνα για την μεταβολή ιδιωμάτων μέσω γλωσσικής επαφής εντάσσεται στο γενικότερο ερευνητικό πεδίο της διαχρονικής γλωσσικής μεταβολής. Κατά συνέπεια, όπως σε κάθε διαχρονική έρευνα, ιδιαίτερη σημασία για τον εντοπισμό και ερμηνεία των μεταβολών σε κάποια γλωσσική ποικιλία έχει η συγκριτική εξέταση αφενός μεν συγγενών γλωσσικών ποικιλιών και αφετέρου των προγενέστερων μορφών της ίδιας ποικιλίας. Εν προκειμένω, αναφορικά με την ιστορική εξέταση των μεταβολών στα βόρεια ιδιώματα, στα οποία εντάσσεται το ιδίωμα Αϊβαλίου και Μοσχονησίων, απαραίτητη κρίθηκε μια συνοπτική έστω εξέταση των παλαιότερων διαθέσιμων πηγών για τα ιδιώματα αυτά. Ως προς αυτό, η έρευνα μπορεί να στραφεί σε δύο κατευθύνσεις: α) τον εντοπισμό των παλαιότερων πρωτογενών πηγών, των παλαιότερων δηλαδή κειμένων που είναι γραμμένα σε βόρειο ιδίωμα ή που παρουσιάζουν σποραδικά γνωρίσματα βορείων ιδιωμάτων και β) τον εντοπισμό των παλαιότερων μεταγλωσσικών περιγραφών για τα βόρεια ιδιώματα. Μετά από μια σύντομη συζήτηση των δύο αυτών κατευθύνσεων, ακολουθεί η πρώτη παρουσίαση στο επιστημονικό κοινό μιας πολύ σημαντικής, λανθάνουσας ως τώρα, πρώιμης πηγής για την ιστορία των βορείων ιδιωμάτων: της γραμματικής του Γ. Ρουσιάδη, δημοσιευμένης το 1834.

1.1. Πρωτογενείς πηγές

Η ανεύρεση πρώιμων πηγών γραμμένων σε βόρειο ιδίωμα είναι προβληματικό εγχείρημα, κυρίως λόγω του ότι δεν έχει ακόμα διευκρινισθεί από πότε μπορεί να θεωρηθεί ότι τα λεγόμενα «βόρεια ιδιώματα» υφίστανται ως σαφώς διαμορφωμένη διαλεκτική ομάδα. Ο χαρακτηρισμός αυτός, οφειλόμενος στον πρώτο συστηματικό ερευνητή της νεότερης ελληνικής γλώσσας, τον Γ. Χατζιδάκι, στηρίζεται στο

βασικότερο φωνητικό τους γνώρισμα, την ανύψωση των άτονων ενδιάμεσων φωνηέντων /e/ και /o/ σε /i/ και /u/ αντίστοιχα, και της αποβολής των άτονων /i/ και /u/ (Hatzidakis, 1892: 342-346). Για την πρώτη εμφάνιση του γνωρίσματος αυτού υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία, στην οποία προτείνονται διάφορες χρονολογήσεις πρώτης εμφανίσεως από την αρχαία εποχή μέχρι και την σύγχρονη (βλ. Ανδριώτης, 1933· Andriotis, 1976· Μανωλέσσου, 2003: 77-79). Συνοπτικά, μπορεί κανείς να διαχωρίσει 2 ομάδες απόψεων:

α) αυτές που την τοποθετούν στην όψιμη μεσαιωνική περίοδο στηριγμένοι σε σποραδικές εμφανίσεις ανυψωτικών φαινομένων σε μεσαιωνικά λογοτεχνικά και μη κείμενα (Χατζιδάκις 1905, Ανδριώτης 1933) και

β) αυτές που συνδέουν το φαινόμενο του «βόρειου φωνηεντισμού» με την ανύψωση μακρών φωνηέντων που εντοπίζεται ήδη στις αρχαιοελληνικές διαλέκτους και συγκεκριμένα την (αιολική) θεσσαλική και την (δωρική μάλλον) Μακεδονική. Η άποψη αυτή διατυπώθηκε για πρώτη φορά από τον Dieterich (1898: 15-17), αλλά διαθέτει ακόμα υποστηρικτές (π.χ. Θαβώρης, 1980· Brixhe, 1999: 45-51). Οι περισσότεροι μελετητές (βλ. π.χ. Χατζιδάκις, 1905: 259· Καψωμένος, 1985: 83· Méndez Dosuna, 2012: 71-73) είναι επιφυλακτικοί απέναντι στην άποψη αυτή, υπενθυμίζοντας ότι το φωνολογικό σύστημα των αρχαίων διαλέκτων, με τις διακρίσεις μακρών-βραχέων και τον μουσικό τονισμό είναι ριζικά διαφορετικό από το νεοελληνικό και άρα μη συγκρίσιμο με αυτό, και επισημαίνοντας ότι οι αρχαίες διαλεκτικές ανυψώσεις επηρεάζουν όχι μόνο άτονα αλλά και τονισμένα φωνήεντα. Εξίσου προβληματικό για την τόσο πρώιμη χρονολόγηση του φαινομένου είναι και το γεγονός ότι στις αρχαίες διαλέκτους μαρτυρείται μόνο ανύψωση ενδιάμεσων φωνηέντων και όχι αποβολή υψηλών· η λογική όμως της σχετικής χρονολόγησης δείχνει ότι η ανύψωση δεν μπορεί να προηγείται κατά πολύ της αποβολής, αλλιώς τα ανυψωμένα ενδιάμεσα φωνήεντα θα αποβάλλονταν κατόπιν και αυτά. Η τοποθέτηση της Παναγιώτου (1992, βλ. επίσης και Τσουκνίδας 1981), στηριγμένη σε επιγραφικά δεδομένα μόνο από περιοχές όπου σήμερα ομιλούνται βόρεια ιδιώματα (Μακεδονία· βλ. και αρκετά επιγραφικά παραδείγματα από την Θράκη στο Μανωλέσσου (2003)), και μόνο από μεταχριστιανικούς αιώνες, οπότε είναι πιθανό να βρισκόμαστε σε ένα φωνολογικό σύστημα πλησιέστερο με το νεοελληνικό, είναι μια αρκετά βάσιμη ενδιάμεση λύση.

Αλλά για να μιλήσει κανείς για ύπαρξη βόρειων ιδιωμάτων, δεν αρκεί ένα φωνητικό γνώρισμα, όσο σημαντικό και αν είναι αυτό. Απαιτείται η συνύπαρξη μιας δέσμης φωνητικών και μορφολογικών χαρακτηριστικών, όπως π.χ. τα 24 γνώρισμα που έχουν διατυπωθεί για τα βόρεια ιδιώματα σε διάφορες πρόσφατες μελέτες (όπως εκφορά του έμμεσου αντικειμένου, παρουσία ή μη προερρίνωσης, τρόπος σχηματισμού του μεσοπαθητικού παρατατικού κ.α., βλ. ενδεικτικά Τσολάκη, 2009: 51-52).

Με δεδομένο ότι κείμενα γραμμένα σε διαλεκτικό λόγο δεν απαντούν πριν από τον 15^ο αι. (π.χ. τα κυπριακά χρονικά του Μαχαιρά και του Βουστρωνίου), δεν έχει νόημα να αναζητεί κανείς, πριν από τον αιώνα αυτό, αμιγείς πηγές βόρειων ιδιωμάτων. Παραταύτα, είναι δυνατόν να εντοπισθούν είτε μη λογοτεχνικά έγγραφα με αρκετά βόρεια χαρακτηριστικά (π.χ. έγγραφα από τον Άθω από τον 12^ο αι., έγγραφα από την Ήπειρο από τον 15^ο αι.) είτε κάποια λογοτεχνικά κείμενα, όπως το Χρονικό των Τόκκων, γραμμένα σε περιοχές βόρειων ιδιωμάτων με σποραδική εμφάνιση βόρειων χαρακτηριστικών (Henrich, 1999). Από τον 17^ο αι. απαντούν πια αρκετά κείμενα με αρκετά στοιχεία βόρειων ιδιωμάτων, πάντοτε όμως σε μια όχι αμιγώς διαλεκτική γλώσσα. Ως ενδεικτικά παραδείγματα μπορούν να αναφερθούν τα μοναστηριακά

αρχαία της Μονής Προδρόμου Σερρών (Odorico, 1998), το σερραϊκό χρονικό του Παπασυναδινού (βλ. Σετάτος, 1990-1991), οι επιστολές του Καστρίσιου (Κατσάνης, 2012), καθώς και αρκετά σημειώματα κωδίκων από τα Μετέωρα. Καμία από τις πρωτογενείς πηγές, όμως, δεν μπορεί να παράσχει μια πλήρη εικόνα ενός βορείου ιδιώματος, καθώς δεν είναι δυνατόν σε ένα κείμενο να απαντούν όλοι οι κλιτικοί τύποι ενός ονοματικού ή ρηματικού παραδείγματος, ή όλα τα αριθμητικά, οι αντωνυμίες και οι σύνδεσμοι.

1.2 Δευτερογενείς πηγές-γλωσσικές μελέτες

Από τον 16^ο ως τις αρχές του 19^{ου} αι. διαθέτουμε μια σειρά γραμματικών περιγραφών της νεότερης δημόδους ελληνικής (βλ. σχετικά Μανωλέσσου, 2012· Μανωλέσσου & Θεοφανοπούλου Κοντού, 2011). Ορισμένες από αυτές είναι γραμμένες από φυσικούς ομιλητές βορείων ιδιωμάτων, όπως ο Μητροφάνης Κριτόπουλος (1627–από την Βέροια) και ο Ρωμανός Νικηφόρου (περ. 1650–από την Θεσσαλονίκη). Αλλά στις γραμματικές αυτές δεν απαντούν στοιχεία για την ύπαρξη βορείων ιδιωμάτων, παρά μόνον πολύ γενικές παρατηρήσεις, όπως ότι στην ηπειρωτική Ελλάδα προτιμάται το έμμεσο αντικείμενο σε αιτιατική αντί γενικής ή κάποιες μεμονωμένες λέξεις που ίσως προδίδουν βόρειο φωνηεντισμό (βλ. π.χ. Λιόσης, 2012).

Έτσι, μπαίνοντας στον 19^ο αι., η παλαιότερη γλωσσολογική μαρτυρία είναι ίσως η περιγραφή της φωνητικής του ιδιώματος της Λοκρίδας από τον Χαλκιδόπουλο (1872). Η πρώτη πλήρης περιγραφή βορείου ιδιώματος είναι αυτή του Βελβεντού Κοζάνης από τον Μπουντόνα (1892), και πολύ σύντομα μετά από αυτόν ακολουθεί ο Σακκάρης (1895) για το ιδίωμα Αϊβαλίου. Με την έναρξη του 20^{ου} αι. εμφανίζονται οι μελέτες των Αναγνώστου (1903) και Kretschmer (1905) για το ιδίωμα της Λέσβου, Ψάλτη (1905) για το ιδίωμα των Σαράντα Εκκλησιών Α. Θράκης, Ζαφειρίου (1914) για το ιδίωμα της Σάμου και Τζάρτζανου (1919) για το θεσσαλικό ιδίωμα. Το 1926 δημοσιεύεται η Γραμματική των βορείων ιδιωμάτων του Α. Παπαδόπουλου, η οποία συγκεντρώνει όλες τις ως τότε διαθέσιμες περιγραφές, οπότε από το χρονικό αυτό σημείο και μετά, το ερώτημα του εντοπισμού δευτερογενών πηγών παύει να έχει ενδιαφέρον. Εντύπωση πάντως προκαλεί το γεγονός ότι τα γειτονικά ιδιώματα Αϊβαλίου-Μοσχονησίου-Λέσβου είναι αυτά για τα οποία διαθέτουμε, ήδη αρκετά νωρίς, δηλ. από τα τέλη του 19^{ου}-αρχές του 20^{ου} αι., τρεις γλωσσολογικές περιγραφές (τέσσερις αν συμπεριληφθεί και το ανώνυμο *Γλωσσάριον Λέσβιον* του 1872), ενώ για άλλα βόρεια ιδιώματα θα χρειαστεί να περάσουν δεκαετίες για την γλωσσολογική προσέγγισή τους.

Με βάση την παραπάνω επισκόπηση διαφαίνεται η ιδιαίτερη σημασία της γραμματικής του Γ. Ρουσιάδη: πρόκειται για μια ολοκληρωμένη και λεπτομερέστατη περιγραφή ενός βορείου ιδιώματος (ολόκληρα ονοματικά και ρηματικά παραδείγματα, αντωνυμίες, επίθετα, αριθμητικά, σύνδεσμοι, επιρρήματα) γραμμένη από έναν φυσικό ομιλητή βορείου ιδιώματος, γεννημένο στα τέλη του 18ου αι. Τα ιδιωματικά κλιτικά παραδείγματα είναι ανεπλήρως από την (ανύπαρκτη τότε) κοινή νέα ελληνική αλλά και από τις πρόδρομες δημόδεις κοινές μορφές της, καθώς ο όρος σύγκρισης είναι ένα είδος καθαρεύουσας. Κατά συνέπεια, είναι η παλαιότερη (μέχρι στιγμής) διαθέσιμη πλήρης περιγραφή ενός βορείου ιδιώματος. Μπορεί να χρησιμεύσει ως χρονολογικός δείκτης για την εμφάνιση φωνητικών και μορφολογικών νεοτερισμών των βορείων ιδιωμάτων, δηλ. είτε ως *terminus ante quem* (εάν τα καταγράψει) είτε ως *terminus post*

quem (εάν δεν τα αναφέρει). Αν και δημοσιευμένη ήδη από το 1834, ποτέ δεν έχει ληφθεί υπόψη για την διερεύνηση της ιστορίας των βορείων ιδιωμάτων, ούτε καν από ειδικές γλωσσολογικές μελέτες για το ιδίωμα της Κοζάνης, καθώς λόγω της δομής της και του τρόπου παρουσίασης του υλικού της, δεν είχε γίνει αντιληπτό ότι εμπεριέχει δεδομένα αφορώντα τα βόρεια ιδιώματα: τα δεδομένα αυτά είναι «θαμμένα» μέσα σε έναν όγκο 700 σελίδων εκ των οποίων το μεγαλύτερο μέρος περιγράφει μια πολύ αρχαϊστική καθαρεύουσα.

2. Η γραμματική του Γ. Ρουσιάδη

2.1 Ο συγγραφέας

Ο Γεώργιος Ρουσιάδης (Κοζάνη 1783-Αθήνα 1854) ήταν έμπορος και πολυγλώσσος λόγιος και δάσκαλος.¹ Σπούδασε αρχικά στην Ελλάδα (Κοζάνη, Τρίκαλα), αλλά έφυγε στο εξωτερικό, στην Βουδαπέστη, για να αποφύγει τον κατατρεγμό από τον Αλή Πασά (λέγεται ότι επειδή ήταν όμορφος, ο τελευταίος ήθελε να τον εντάξει στην «υπηρεσία» του). Στην Βουδαπέστη και την Βιέννη έζησε σχεδόν 40 χρόνια, ασκώντας το επάγγελμα του εμπόρου, και αργότερα, όταν έπεσε έξω επιχειρηματικά, του ιδιωτικού και δημόσιου δασκάλου και του λογίου συγγραφέα και μεταφραστή. Λέγεται ότι συμμετείχε στην Φιλική Εταιρεία. Γύρισε στην Ελλάδα το 1848, επιθυμώντας να εκδώσει τα πολλά συγγράμματά του και να διοριστεί καθηγητής στο Πανεπιστήμιο. Χωρίς να έχει επιτύχει τους σκοπούς αυτούς, πέθανε το 1854. Ο Γ. Ρουσιάδης είναι περισσότερο γνωστός για την εξάτομη καθαρευουσιάνικη παράφραση της *Ιλιάδας* σε ομοιοκατάληκτους στίχους, κατά τα πρότυπα του φαναριώτικου λογιωτατισμού, την οποία συνέγραψε κατά την διάρκεια ενός έτους το οποίο πέρασε στην φυλακή για χρέη.² Συνέγραψε, επίσης, ελληνογερμανικό λεξικό, αλφαβητάριο για τα παιδιά του δημοτικού, μια ιστορία για την ανακάλυψη της Αμερικής, ένα βιβλίο άλγεβρας και γεωμετρίας και μετέφρασε διάφορα έργα αρχαίας και ξένης γραμματείας.

2.2 Δομή του έργου

Το έργο τιτλοφορείται ως εξής: *Praktische Grammatik der neuhellenischen Sprache*, von G. Russiades. Wien, 1834, Gedrückt bei Anton v. Haykul. Γραμμένο στα γερμανικά και συνοδευόμενο από ασκήσεις και δείγματα κειμένου, παρουσιάζει παράλληλα τρεις διαφορετικές μορφές της νέας ελληνικής γλώσσας: α) την «γλώσσα των λογίων», την οποία αποκαλεί «Schriftsprache» ή «Sprache der Gebildeten», η οποία εν πολλοίς ταυτίζεται με την αρχαία ελληνική β) την «κοινή», την οποία ονομάζει «Mundart des gemeinen Lebens» και που στην ουσία είναι μια μορφή καθαρεύουσας και γ) την «λαϊκή», την οποία ονομάζει «plebeische Mundart» και η οποία δεν είναι, όπως ανέμενε κανείς, μια πρόδρομη μορφή της δημοτικής, αλλά ένα

¹ Για τον βίο του Γ. Ρουσιάδη βλ. αναλυτικά Γουναρόπουλος (1872) και Παπαγεωργίου (1992).

² Το έργο αυτό είναι στην ουσία η πρώτη νεοελληνική μετάφραση του Ομήρου. Έχει όμως καταστεί διαβόητο στο χώρο της νεοελληνικής φιλολογίας για την άτεχνη και πλατειαστική αρχαϊζουσα ομοιοκατάληκτη γλώσσα του. Παραδίδεται μάλιστα από συγχρόνους της εποχής του το εξής σκοπτικό δίστιχο: «Τὸν Ὀμηρον τυφλὸν ἰδὼν/ ἠρώτησεν ὁ Ἄδης:/ «Καὶ ποῖος σὲ ἐτύφλωσεν;»/-«Ὁ Γ. Ρουσιάδης». Για την παράφραση της *Ιλιάδας* βλ. αναλυτικά Μπουμπουλιδής (1977), Ξούριας (2012).

καθαρόαιμο βόρειο ιδίωμα, πιθανότατα δε το βόρειο ιδίωμα της Κοζάνης που ήταν και η γενέτειρα του συγγραφέα.

Η διαφορά ανάμεσα στις τρεις αυτές γλωσσικές μορφές, ίσως γίνει πιο εύκολα αντιληπτή από την συγκριτική παράθεση διαφόρων «καθημερινών φράσεων» που παρέχει ο συγγραφέας στο τέλος του 2^{ου} τόμου του έργου του (σ. 250-257):

«Λόγια»	«Κοινή»	«Πληβεία»
εὐλογεῖτε	μὲ τὴν εὐχὴν σας	μὶ τ'ν ιφκὴ σας
ὕγαινοιτε	μὲ ταῖς ὑγίαις σας	μὲ τ'ς γειές σας
πῶς ἔχουσι τὰ πράγματά σας;	Πῶς ὑπάγουν αἱ δουλείαι σας;	πῶς το παν οἱ δ'λές σας;
πότε ἀναχωρεῖτε;	πότε θέλει μισεύσετε;	πότι θα μισέψ'τι;
ἐκ καρδίας	μὲ ὄλην μου τὴν καρδίαν	μὶ ὄλη μ' ἔν καρδιά
τοιαῦτα τὰ ἀνθρώπινα	ἔτσι εἶναι ὁ κόσμος οὗτος	έτσ' εἶνι οὐ κόσμους ιτούτους
φεῦ μοι!	κακὸν ὅπου μὲ εὐρῆκεν!	κακὸ π' μὶ βρήκιν!
ἔρρε ἐς κόρακας!	ῦπαγε εἰς τὸ ἀνάθεμα!	γκριμίσ' απ' ιδώ!
τί σᾶς μέλει περὶ τούτου;	τί σᾶς κόπτει δι' αὐτό;	τί σας κόφτ' γιὰτ' αὐτό;
έτομάζω τὴν τράπεζαν	βάλλω τραπέζιον	βάνου τραπέζ'

Πίνακας 1: «Καθημερινές φράσεις» στις 3 γλωσσικές μορφές

Όπως προαναφέρθηκε, το μεγαλύτερο μέρος του έργου, που φθάνει τις 700 σελίδες σε δύο τόμους, καταλαμβάνει η λεπτομερέστατη περιγραφή της γραμματικής της αρχαίας ελληνικής (προσωδία, ορθογραφία, κλίση, παραγωγή, σύνταξη), την οποία ο συγγραφέας επιμένει να παρουσιάζει ως μια σύγχρονη, απλώς ανώτερη και πιο «παιδευμένη», μορφή της γλώσσας των Ελλήνων της εποχής του, γνήσια αδελφή της αρχαίας.³ Στον πρόλογό του μάλιστα ισχυρίζεται ότι όσοι μάθουν την νεοελληνική με την γραμματική του, θα είναι εις θέσιν να διαβάζουν και αρχαιοελληνική πεζογραφία, χωρίς (!!!!) να έχουν διδαχθεί αρχαία ελληνικά (σ. VIII). Διατυπώνει επίσης την πεποίθησή του, ότι η γραμματική του θα αποδείξει περίτρανα πόσο στενή είναι η σχέση της αρχαίας ελληνικής με τη νέα, και πόσο μεγάλο σφάλμα διαπράττουν όσοι πιστεύουν ότι οι σημερινοί Έλληνες έχουν μια δικιά τους, νέα, γλώσσα και όχι την γλώσσα των προγόνων τους (σ. XI).⁴

Για κάθε κεφάλαιο της αρχαίας γραμματικής, ακολουθεί ένα κεφάλαιο «κοινής», συνοδευόμενο από παρατηρήσεις για την πληβεία χρήση. Κατόπιν δίδονται ασκήσεις μετάφρασης προτάσεων από την γερμανική στην ελληνική, οι οποίες υποβοηθούνται από λεξιλόγιο που παρατίθεται σε μορφή υποσημειώσεων, δύο φορές: μια φορά στην λόγια γλώσσα και μία φορά στην «κοινή» ή την πληβεία.

³ Ο σταδιακός εξαρχαϊσμός των γραμματικών του 19^{ου} αι. και στα πλαίσια μιας μάταιης απόπειρας σταδιακής επαναφοράς της ελληνικής γλώσσας στο αρχαίο της μεγαλείο είναι γνωστό φαινόμενο. Βλ. πρόχειρα Τριανταφυλλίδης (1938: 96-103) και αναλυτικότερα Μήτσης (2002).

⁴ Αυτό του δίνει την ευκαιρία, θέμα που δεν θα μας απασχολήσει περαιτέρω, και να καταφερθεί κατά της «ερασιματικής» προφοράς, ισχυριζόμενος ότι η μόνη πραγματική προφορά της αρχαίας είναι αυτή που έχουν οι Έλληνες της εποχής του, οι οποία κληρονομήθηκε από πατέρα σε γιο κατ' ευθείαν από την αρχαιότητα (σ. XII-XIV).

3. Παρουσίαση της γραμματικής

3.1 Εισαγωγικά

Φυσικά δεν είναι δυνατόν στα περιορισμένα περιθώρια χώρου ενός άρθρου να γίνει πλήρης έκδοση της γραμματικής αυτής. Παρατίθενται όμως όλα τα «πληβεία» κλιτικά παραδείγματα και οι τυχόν σχετικές παρατηρήσεις του συγγραφέα. Κάθε κεφάλαιο συνοδεύεται από σχολιασμό, όπου αυτό κρίνεται απαραίτητο.

Με δεδομένη την ανυπαρξία ορθογραφικού προτύπου για τα βόρεια ιδιώματα τον 19^ο αι., αλλά και των εξαρχαιστικών τάσεων του Ρουσιάδη και του κύκλου του, η ορθογραφία του κειμένου ξενίζει τον σημερινό αναγνώστη: η στένωση του βόρειου φωνηεντισμού αποδίδεται ορθογραφικά ως συναίρεση αρχαίας διφθόγγου ή ως μακρό φωνήεν. Για παράδειγμα, ο Ρουσιάδης ορθογραφεί <ήμεις, ήσεις, ήσένα, ήκείνους> αντί <ιμείς, ισεις, ισένα, ικείνους> που γράφεται σήμερα με δεδομένο ότι πρόκειται για απλή στένωση του [e] στα κοινά εμείς, εσεις, εσένα, εκείνος. Ορθογραφεί επίσης <άκούουμη, άκούηση, άκούητη> αντί <ακούουμι, ακούισι, ακούιτι> που γράφεται σήμερα με δεδομένο ότι πρόκειται για απλή στένωση του [e] στα κοινά ακούομαι, ακούεσαι, ακούεται. Η παραδοσιακή αυτή ορθογραφία εξομαλύνεται εδώ για να διευκολύνεται η αναγνώριση των τύπων, εικόνες όμως από το αρχικό κείμενο παρατίθενται ενδεικτικά στο τέλος της παρούσας εργασίας (Παράρτημα).

3.2 Προκαταρκτικά κεφάλαια

Η γραμματική ξεκινά με την περιγραφή του αλφαβήτου, της προφοράς, του τονισμού, των σημείων στίξεως και των μερών του λόγου. Τα κεφάλαια αυτά δεν παρουσιάζουν κανένα διαλεκτολογικό ενδιαφέρον, καθώς αποτελούν μια «τυπική» παραδοσιακή γραμματική της αρχαίας ελληνικής.

3.3 Ονοματική κλίση

Τα κεφάλαια περί ονοματικής κλίσεως παρουσιάζουν αρχικά την κλίση του άρθρου, η οποία εμφανίζεται πανομοιότυπη με της αρχαίας. Ο συγγραφέας αναφέρει όμως σε υποσημειώσεις (α) ότι η ονομαστική πληθυντικού του θηλυκού στην πληβεία διάλεκτο είναι όχι *αί* αλλά *ή* (=οι) και (β) ότι η δοτική έχει αντικατασταθεί από την αιτιατική με ή χωρίς την πρόταξη του εις, δηλ. αντί *τῶ, τῆ, τοῖς, ταῖς* λέγεται *εις τόν, εις τήν, εις τά, εις τούς, εις τές* ή και ακόμα κοινότερα *στόν, στήν, στους, στες* ή *στις* (σσ. 16-18). Η κλίση του άρθρου κατά το βόρειο τυπικό διαφαίνεται αρκετά κεφάλαια παρακάτω, στην κλίση της κτητικής αντωνυμίας *ο δικός μου (ο δ'κός μ', τ' δ'κού μ' κλπ)*. Διαφαίνεται επίσης κατά την παράθεση «πληβείων» μεταφράσεων σε άλλα σημεία της γραμματικής. Για παράδειγμα, οι λόγιες φράσεις «ἐκ καρδίας» και «εὐαρεστήθητε» μεταφράζονται (τ. 2, σ. 255) ως *μη ὅλη μ' ἔν καρδιά* και *ἐχίτε ἔν καλουσύν* αντίστοιχα, με το αλλόμορφο της αιτιατικής ενικού του θηλυκού ἔν πριν από ἄηχα κλειστά σύμφωνα.

Η κλίση των ουσιαστικών ακολουθεί την παραδοσιακή κατηγοριοποίηση των αρχαίων γραμματικών, και τα κλιτικά παραδείγματα που δίδονται είναι ίδια με της

αρχαίας, συμπεριλαμβανόμενης της δοτικής,⁵ της αττικής κλίσης, των συνηρημένων και των ανώμαλων όπως *άνηρ*, *Ζεύς*, *χείρ*, *γραῦς*, *ὔδωρ* κλπ. Κατόπιν ακολουθεί μια σειρά κλιτικών παραδειγμάτων που δεν ανήκουν στην αρχαία, αλλά στην «κοινή». Δεν παρουσιάζουν διαλεκτολογικό ενδιαφέρον, καθώς διαφέρουν κατ' ελάχιστον από τα σημερινά. Τα μόνα σημεία όπου προσεγγίζεται η κλίση των βορείων ιδιωμάτων είναι το κλιτικό παράδειγμα των ουδετέρων σε *-ας* (*κριάς*, σ. 106) και *-ος* (ονομαστική και αιτιατική *στήθους*, γενική *στήθου*, σ. 107). Ίσως όμως διαλεκτικό και όχι «λόγιο» χαρακτηριστικό να αποτελεί η δήλωση του τελικού *-ν* στην αιτιατική ενικού όλων των αρσενικών και θηλυκών κλιτικών παραδειγμάτων, καθώς αυτό διατηρείται στο ιδίωμα της Κοζάνης και τα γειτονικά ιδιώματα για ευφωνικούς λόγους όταν ακολουθεί παύση ή το ουσιαστικό είναι άναρθρο (Τσοπανάκης, 1953: 279· Ντίνας, 2005: 113). Ενδιαφέρον παρουσιάζει η σημείωση στην σ. 108, όπου επισημαίνεται ότι οι αποβολές φωνηέντων της πληθείας διαλέκτου δυσχεραίνουν την πτωτική διαφοροποίηση.

Αρσενικά σε -ας (σ. 96-97)

ο παπάς, του παπά, στον παπά, τον παπάν, ω παπά
οι παπάδες, των παπάδων στους παπάδες, τους παπάδες, ω παπάδες

ο κεφάλας, του κεφάλα, στον κεφάλα, τον κεφάλαν, ω κεφάλα
οι κεφαλάδες, των κεφαλάδων, στους κεφαλάδες, τους κεφαλάδες, ω κεφαλάδες

ο κάβουρας, του κάβουρα, στον κάβουρα, τον κάβουραν, ω κάβουρα
οι καβουράδες / κάβουροι, των καβουράδων / κάβουρων, στους καβουράδες / κάβουρες,
τους καβουράδες / κάβουρες, ω καβουράδες / κάβουροι

Αρσενικά σε -ης (σ.σ. 97-98)

ο τερζής, του τερζή, στον τερζή, τον τερζήν, ω τερζή
οι τερζήδες, των τερζήδων, στους τερζήδες, τους τερζήδες, ω τερζήδες

ο πραγματευτής, του πραγματευτή, στον πραγματευτή, τον πραγματευτήν, ω πραγματευτή
οι πραγματευτάδες, των πραγματευτάδων, στους πραγματευτάδες, τους πραγματευτάδες, ω
πραγματευτάδες

ο διακονάρης, του διακονάρη, στον διακονάρη, τον διακονάρην, ω διακονάρη
οι διακονάροι/διακονάρηδες, των διακονάρων/διακονάρηδων, στους
διακονάρους/διακονάρηδες, τους διακονάρους/διακονάρηδες, ω
διακονάροι/διακονάρηδες

Αρσενικά σε -ος (σ. 99)

ο άνθρωπος, του ανθρώπου, στον άνθρωπον, ω άνθρωπε

⁵ Ο συγγραφέας αφιερώνει μάλιστα μια μεγάλη υποσημείωση (σ. 27-28) εναντίον του Κωνσταντίνου Κούμα, ο οποίος πρέσβευε την κατάργηση της δοτικής ακόμα και από την λόγια γλώσσα. Κατά τον Ρουσιάδη, κάτι τέτοιο θα ήταν καταστροφικό, καθώς θα εξαφανιζόταν η διαφοροποίηση μεταξύ δοτικής ηθικής/χαριστικής και άμεσου αντικειμένου· προφανώς ο Ρουσιάδης έχει υπόψη του ένα βόρειο ιδίωμα, όπου η δοτική έχει αντικατασταθεί από την αιτιατική και όχι από την γενική. Η δοτική είναι απαραίτητη, κατ' αυτόν, για να μην είναι αμφίσημα παραδείγματα όπως «ανοίξετέ με», «σέλωσέ με το γομάρι» και «πότισέ με τη γελάδα».

Οι ανθρώποι, των ανθρώπων, στους ανθρώπους, τους ανθρώπους, ω ανθρώποι

Στην σ. 108 δίδεται το «πληβείο» αντίστοιχο των αρσενικών σε -ος: τ' φίλ', στ'ς φίλ'ς, τ'ς φίλ'ς. Στο σημείο αυτό όμως εντοπίζεται μια διαφοροποίηση από τα σημερινά ιδιώματα της Δ. Μακεδονίας: σήμερα εντοπίζεται σύμπτωση ονομαστικής και αιτιατικής πληθυντικού του αρσενικού (Παπαδόπουλος, 1926: 61· Ντίνας, 2005: 112-113), θα περιμέναμε δηλαδή αιτ. πληθ. τ'ς φίλ' και όχι τ'ς φίλ'ς. Με δεδομένο όμως ότι η αιτιατική πληθυντικού επιβιώνει στις αντωνυμίες και τους ποσοδείκτες (π.χ. αφ'νούς, όλ'νους, βλ. Μπουντώρας, 1892: 43), θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι πρόκειται για μια εξέλιξη αρκετά πρόσφατη.

Θηλυκά σε -α (σ. 101)

Η ουρά, της ουράς στην ουρά, την ουράν, ω ουρά

Οι ουρές, των ουράδων, στες ουρές, τες ουρές, ω ουρές

Η πάπια, της πάπιας, στην πάπια, την πάπιαν, ω πάπια

Οι πάπιες, των πάπιων, στες πάπιες, τες πάπιες, ω πάπιες

Θηλυκά σε -ου (σ. 103)

η αλουπού, της αλουπούς, στην αλουπούν, την αλουπούν, ω αλουπού

οι αλούπες, των αλούπων, στες αλούπες, τες αλούπες, ω αλούπες

Στην σ. 108 δίδεται το «πληβείο» αντίστοιχο της κλίσεως αυτής: τ'ς αλ'πούς, τ'ν αλ'πού, στ'ς αλ'πές, τ'ς αλ'πές. Το παράδειγμα αυτό ταυτίζεται ακριβώς με την κλίση του συγκεκριμένου ουσιαστικού στην Ήπειρο, τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία κατά την Γραμματική του Α. Παπαδόπουλου (1926: 67), διαφοροποιούμενο από την κοινή νεοελληνική κλίση και την κλίση άλλων βορείων ιδιωμάτων που εμφανίζουν πληθυντικό σε -δες (αλεπούδες, αλιπούδεις). Είναι πιθανό ότι οι «κοινοί» τύποι «αλούπες, αλούπων» που προτείνει ο Ρουσιάδης αποτελούν απλές υπερδιορθώσεις των γνήσιων κοζανίτικων τύπων που δίνει στην υποσημείωση.

Η σκoiνού, της σκoiνούς, στην σκoiνού, την σκoiνού, ω σκoiνού

Οι σκoiνούδες, των σκoiνούδων, στες σκoiνούδες, τες σκoiνούδες, ω σκoiνούδες

Για το κλιτικό αυτό παράδειγμα ο συγγραφέας δίνει στην σ. 108 και το «πληβείο» αντίστοιχό του: τ'ς σκ'νούς, τ' σκ'νού, στ' σκ'νού

η μαϊμού, της μαϊμούς, στην μαϊμού, την μαϊμούν, ω μαϊμού

οι μαϊμές και μαϊμούδες, των μαϊμών και μαϊμούδων, στες μαϊμές και μαϊμούδες, τες μαϊμές και μαϊμούδες, ω μαϊμές και μαϊμούδες.

Αξιοσημείωτος είναι εδώ ο σχηματισμός του πληθυντικού *μαϊμές* αντί του κοινού *μαϊμούδες* και του διαλεκτικού *μαϊμούδεις* που δίνει ο Παπαδόπουλος, καθώς ακριβώς για το ιδίωμα της Κοζάνης ο Ντίνας (2005: 114) και για το γειτονικό ιδίωμα της Σιάτιστας ο Τσοπανάκης (1953: 284) καταγράφουν πληθυντικό *μαϊμές*.

Ουδέτερα σε -ι και -α (σ. 105)

Το μαχαίρι, του μαχαιριού, στο μαχαίρι, το μαχαίρι, ω μαχαίρι

Τα μαχαίρια, των μαχαιριών, στα μαχαίρια, τα μαχαίρια, ω μαχαίρια

Το στρώμα, του στρώματος, στο στρώμα, το στρώμα, ω στρώμα

Τα στρώματα, των στρωμάτων, στα στρώματα, τα στρώματα, ω στρώματα

Ουδέτερα σε -ας (σ. 106)

Το κριάς, του κριάς, στο κριάς, το κριάς, ω κριάς

Τα κριάτα, των κριάτων, στα κριάτα, τα κριάτα ω κριάτα

Ο συγγραφέας σημειώνει ότι δεν υπάρχουν στην πληβεία διάλεκτο άλλα ουδέτερα ουσιαστικά σε -ας πλην των *κριάς* και *άλας*, καθώς τα λοιπά έχουν μεταπλασθεί κατά ουδέτερα σε -ο, δηλ. *κέρας* → *κέρατο* και *τέρας* → *τέρατο*. Η κλίση *κριάς* – *κριάτα* δίδεται από τον Παπαδόπουλο (1926: 70) για άλλες περιοχές (Αιτωλία, Λέσβος, Αίβαλι), στην Κοζάνη όμως φαίνεται ότι σήμερα έχει επικρατήσει ο τύπος της κοινής *κρέας-κρέατα* (Ντίνας, 2005: 116). Αξίζει ίσως να αναφερθεί ότι η πρώτη μνεία του κλιτικού παραδείγματος *κριάς-κριατιού* γίνεται ήδη από το 1627, στην γραμματική του βορειοελλαδίτη (από τη Βέροια) Μητροφάνη Κριτόπουλου (Δυοβουνιώτης, 1924: 109).

Ουδέτερα σε -ο και σε -ος (σ. 107)

Το χωριό, του χωριού, στο χωριό, το χωριό, ω χωριό

Τα χωριά, των χωριών, στα χωριά, τα χωριά, ω χωριά

το στήθους του στήθου στο στήθους το στήθους ω στήθους

Τα στήθια των στήθιων στα στήθια τα στήθια ω στήθια

Μετά την κλίση των ουσιαστικών, δίδεται η κλίση των επιθέτων (σσ. 108-160), η οποία ακολουθεί και πάλι τα αρχαία πρότυπα, κατηγοριοποιημένη σε τρικατάληκτα, δικατάληκτα, μονοκατάληκτα, ανώμαλα και μετοχές (*γράφων, γράφας, τυφθησόμενος, τυφθείς* κλπ.). Στο ίδιο κεφάλαιο περιγράφονται και τα παραθετικά των επιθέτων (σσ. 160-185). Για αυτά σημειώνεται ότι η πληβεία διάλεκτος χρησιμοποιεί μόνο τον συγκριτικό βαθμό σε -ότερος (πλουσιότερος), ενώ ο υπερθετικός σχηματίζεται περιφραστικά: *πολύ πλούσιος, πολλά πλούσιος, τίπ σοφός* (σ. 170). Ο υπερθετικός με το *ντιπ* που αναφέρουν οι μελετητές για το ιδίωμα της Κοζάνης (Ντίνας, 2005: 117) φαίνεται ήδη γραμματικοποιημένος. Τα ανώμαλα παραθετικά που δίνει ο Ρουσιάδης είναι τα εξής:

καλός - καλύτερος ή καλλιότερος – πολύ ή τιπ καλλιότερος

κακός- κακότερος ή χειρότερος – πολύ ή τιπ χειρότερος

μεγάλος – μεγαλύτερος ή μεγαλειότερος ή τρανύτερος

πολύς – περισσότερος ή πλειότερος

3.4 Αριθμητικά

Η παρουσίαση των αριθμητικών περιέχει αρκετά ενδιαφέροντα στοιχεία. Κατ' αρχήν, μαζί με την κλίση του αριθμητικού *ένας-μιά* δίδεται και η κλίση των διαλεκτικών αντωνυμιών *καγκανένας-καγκαμιά, ούτι ένας, μήτι ένας, κάθι ένας* και *πάσα ένας* (σ.

188). Επίσης, δίδονται τα διαλεκτικά αντίστοιχα διαφόρων αριθμητικών επιθέτων και ουσιαστικών, π.χ.:

διπλοῦς, τετραπλοῦς	ἄλλος τόσος, τέσσιρις φορές τόσος	σ. 191
μονάς, δυάς, τριάς, πεντάς, ἑκατοντάς	μονάδα, δυάρα, τριάρα, πιντάρα, ικατουντάρα	σ. 193

Απόλυτα αριθμητικά (σ. 194)

Ένας-μια-ένα, δύο, τρεις-τρια, τέσσιρις-τέσσιρα, πέντι, ἑξι, ιφτά, ουχτώ, ιννιά, δέκα, ἔνδικα, δώδικο, δικατρεις-τρία, δικατέσσιρις-ρα, δικαπέντι, δικάξι, δικαίφτά, δικουχτώ, δικαἰννιά, εἴκουσι, εικουσένα, εικουσιδύο, εικουσιτρεις-ια, τριάντα, τριαντάνας...

3.5 Αντωνυμίες

Το κεφάλαιο των αντωνυμιών παρουσιάζει αντιπαραθετικά την αρχαία κλίση των αντωνυμιών και την «πληβεία», γι' αυτό αξίζει αναλυτική παράθεση.

Προσωπική αντωνυμία (σσ. 241-242)

Ο Ρουσιάδης, προσπαθώντας να συνδέσει άμεσα τους βόρειους τύπους με την αρχαία ελληνική, ορθογραφεί <ήμένα, ήμεις, σ' ήμᾶς> και <ύσεις, σ' ύσᾶς>. Καταφέρεται μάλιστα, σε σημείωση, εναντίον του Κούμα, ο οποίος προέκρινε τους, ανύπαρκτους κατ' εκείνον, κοινούς τύπους *ἑσέ, ἑσεις, ἑμᾶς*.

Ενικός			
	1ο πρόσωπο	2ο πρόσωπο	3ο πρόσωπο
Ον.	εγώ	ισύ	αυτός-η-ο
Γεν.	μου	σου	του της του
Δοτ.	σ' ιμένα	σ' ισένα	σ' αυτόν-η-ο
Αιτ.	ιμένα	ισένα	αυτόν-ην-ο
Πληθυντικός			
Ον.	ιμεις	ισεις	αυτοί-ες-α
Γεν.	μας	σας	τους-τες-τα
Δοτ.	σ' ιμάς	σ' ισάς	σ' αυτ'νούς-αυτές-α
Αιτ.	ιμάς	ισάς	τους τες τα

Κτητική αντωνυμία (σ. 216-221)

Η συνεκφορά ονόματος με την κτητική αντωνυμία (δηλ. τον αδύνατο τύπο της προσωπικής αντωνυμίας σε γενική πτώση) αποτελεί ένα σημαντικό ισόγλωσσο των βορείων ιδιωμάτων (Παπαδόπουλος, 1926: 21), καθώς, λόγω των πολυμελών συμφωνικών συμπλεγμάτων που δημιουργούνται μετά την αποβολή του ληκτικού [u] (*μου, σου, του > μ' σ', τ'*), σε πολλά βόρεια ιδιώματα αναπτύσσονται επενθετικά φωνήεντα, π.χ. *ο δικός μου > ο δικόζ-ου-μ, ο δικόζ-ι-μ*. Το ιδίωμα της Κοζάνης ανήκει στην ομάδα ιδιωμάτων που δεν εμφανίζουν τέτοια ανάπτυξη (Ντίνας, 2005: 124). Και πράγματι, η γραμματική Ρουσιάδη παρέχει, στο κλιτικό παράδειγμα της κτητικής αντωνυμίας, τύπους χωρίς ανάπτυξη επενθετικού φωνήεντος. Δεν επιβεβαιώνεται,

αντίθετα, η αηχοποίηση του αρκτικού [δ] μετά την αποβολή του [i], δηλαδή η μεταβολή δ'κός μ' > θ'κός μ'. Δεν είναι όμως προφανές αν πρόκειται απλώς για μη αντίληψη και μη δήλωση ενός υπαρκτού φωνητικού φαινομένου, ή απλώς για μεταβολή που ακόμα δεν έχει λάβει χώρα.

1^ο πρόσωπο – Αρσενικό

ὁ δ'κός μ', τ' δ'κοῦ μ', σὸν δ'κό μ' τὸν δ'κόν μ'
ὁ δ'κός μας, τ' δ'κοῦ μας, σὸν δ'κό μας, τὸν δ'κό μας
οἱ δ'κοί μ' τῶν δ'κῶν μ', στ'ς δ'κούς μ', τ'ς δ'κούς μ'
οἱ δ'κοί μας, τῶν δ'κῶν μας, στ'ς δ'κούς μας, τ'ς δ'κούς μας

Θηλυκό

ἡ δ'κή μ', τ'ς δ'κῆς μ', στ' δ'κή μ', τη δ'κή μ'
ἡ δ'κή μας, τ'ς δ'κῆς μας, στ' δ'κή μας, τη δ'κή μας
οἱ δ'κές μ', τῶν δ'κῶν μ', στ'ς δ'κές μ', τ'ς δ'κές μ'
οἱ δ'κές μας, τῶν δ'κῶν μας, στ'ς δ'κές μας, τ'ς δ'κές μας

Ουδέτερο

τὸ δ'κό μ', τ' δ'κού μ', στο δ'κό μ', το δ'κό μ'
τὸ δ'κό μας, τ' δ'κού μας, στο δ'κό μας, το δ'κό μας
τὰ δ'κά μ', στῶν δ'κῶν μ', στα δ'κά μ', τα δ'κά μ'
τὰ δ'κά μας, στῶν δ'κῶν μας, στα δ'κά μας, τα δ'κά μας

2^ο πρόσωπο - αρσ

ὁ δ'κός σ', τ' δ'κού σ', στον δ'κόσ, τον δ'κόσ
ὁ δ'κός σας, τ' δ'κού σας, στον δ'κό σας, τον δ'κό σας
οἱ δ'κοί σ', στῶν δ'κῶν σ', στ'ς δ'κούς σ', τ'ς δ'κούς σ'
οἱ δ'κοί σας στῶν δ'κῶν σας, στ'ς δ'κούς σας, τ'ς δ'κούς σας

Θηλυκό

ἡ δ'κή σ', τ'ς δ'κῆς σ', στ' δ'κή σ', τ' δ'κῆς
ἡ δ'κή σας τ'ς δ'κῆς σας, στ' δ'κή σας, τ' δ'κῆ σας
οἱ δ'κές σ', στῶν δ'κῶν σ', στ'ς δ'κές σ', τ'ς δ'κές σ'
οἱ δ'κές σας, στῶν δ'κῶν σας, στ'ς δ'κές σας, τ'ς δ'κές σας

Ουδέτερο

τὸ δ'κό σ', τ' δ'κού σ', στο δ'κό σ', το δ'κό σ'
τὸ δ'κό σας, τ' δ'κού σας, στο δ'κό σας, το δ'κό σας
τὰ δ'κά σ', τῶν δ'κῶν σ', στα δ'κά σ', τα δ'κάσ
τὰ δ'κά σας, τῶν δ'κῶν σας, στα δ'κά σας, τα δ'κά σας

3^ο πρόσωπο

Αρσενικό

ὁ δ'κός τ', τ' δ'κού τ', στον δ'κό τ', τον δ'κό τ'
ὁ δ'κός τ'ς, τ' δ'κού τ'ς, στον δ'κό τ'ς, τον δ'κό τ'ς
οἱ δ'κοί τ', στῶν δ'κῶν τ', στ'ς δ'κούς τ', τ'ς δ'κούς τ'
οἱ δ'κοί τ'ς, στῶν δ'κῶν τ'ς, στ'ς δ'κού τ'ς, τ'ς δ'κούς τ'ς

Θηλυκό

η δ'κή τ', τ'ς δ'κής τ', στη δ'κή τ', τ' δ'κή τ'
 η δ'κή τ'ς, τ'ς δ'κής τ'ς, στη δ'κή τ'ς, τ' δ'κήτ'ς
 οι δ'κές τ', στον δ'κών τ' στ'ς δ'κές τ', τ'ς δ'κές τ'
 οι δ'κές τ'ς, των δ'κών τ'ς, στ'ς δ'κές τ'ς, τ'ς δ'κές τ'ς

Ουδέτερο

το δ'κό τ', τ' δ'κού τ', στο δ'κό τ', το δ'κό τ'
 το δ'κό τ'ς, τ' δ'κού τ'ς, στο δ'κό τ'ς, το δ'κό τ'ς
 τα δ'κά τ', στον δ'κών τ', στα δ'κά τ', τα δ'κά τ'
 τα δ'κά τ'ς, των δ'κών τ'ς, στα δ'κά τ'ς, τα δ'κά τ'ς.

Δεικτική αντωνυμία (σ. 223 και 226)

Το ιδίωμα της Κοζάνης διαθέτει ένα τριμελές δεικτικό σύστημα, με διατήρηση της αντωνυμίας ετούτος.

ιούτος, τουτ'νού, σ' ιούτον, τούτον
 ιούτη, τουτ'νής, σ' ιούτην, τούτην
 ιούτο, τουτνού, σ' ιούτο, τούτο

ιούτοι, τουτ'νών, σ' ιούτους, τούτους
 ήτούτης, τουτ'νών, σ' ιούτις, τούτις
 ιούτα τουτνῶν, σ' ιούτα, τούτα

ικείνος, ικείνου, σ' ικείνον, ικείνον
 ικείνη, ικείνης, σ' ικείνην, ικείνην
 ικείνο, ικείνου, σ' ικείνο, ικείνο

ικείν', ικείνων, σ' ικείνους, ικείνους
 ικείνις, ικείνων, σ' ικείνις, ικείνις
 ικείνα, ικείνων, σ' ικείνα, ικείνα

αυτός, αυτ'νού, σ' αυτόν, αυτόν
 αυτή, αυτ'νής, σ' αυτήν, αυτήν
 αυτό, αυτ'νού, σ' αυτό, αυτό

αυτοί, αυτ'νών, σ' αυτ'νούς, αφ'νούς (γράφει <αύνούς>)
 αυτές, αυτ'νών, σ' αυτές, αυτές
 αυτά, αυτ'νών, σ' αυτά, αυτά

τέτοιους, τέτοια, τέτοιου und τέτοιας λογιῆς statt τοιόσδε, τοιούτος (σ. 239)

Αόριστες αναφορικές (σ. 226-227)

όποιος, οποιουνού, σ' όποιον, όποιον statt ὅστις
 όποια, όποιας, σ' όποιαν, όποιαν
 όποιο, οποιουνού, σ' όποιο, όποιο

όποιοι, οποιωνών, σ' όποιουνους, όποιους
 όποιες, οποιωνών, σ' όποιες, όποιες
 όποια, οποιωνών, σ' όποια, όποια

Αυτοπαθής αντωνυμία (σ. 230)

του λόγου μου, του λόγου μας
 του λόγου σου, του λόγου σας
 του λόγου του, του λόγου της, του λόγου του
 του λόγου τους, του λόγου τες, του λόγου τα

Αξιοσημείωτος είναι εδώ ο πληθυντικός του ουδετέρου *του λόγου τα*, όπου παρατηρείται στην θέση της γενικής πληθυντικού η χρήση της αιτιατικής πληθυντικού του ουδετέρου *τα* αντί του κοινού *τους*. Η χρήση αυτή είναι χαρακτηριστική του ιδιώματος της Κοζάνης. Σχολιάζοντας τον φαινόμενο ο Τσοπανάκης (1953: 285, βλ. και Ντίνας, 2005: 123) υπενθυμίζει τον τύπο *άπατά τα* που παραδίδει η γραμματική του Portius ήδη από τον 17^ο αι. (Meyer-Lübke, 1889: 29, 173) και τον οποίο ο Χατζιδάκις θεωρούσε ανύπαρκτο.

Αλληλοπαθής αντωνυμία (σ. 235)

αμεταξύ τς oder	αναμέσά τς oder	ένας τον άλλον
»	»	μα τ'ν άλλη
»	»	ένα τ' άλλο

Ερωτηματικές αντωνυμίες (σ. 232, 238-39)

ποιός; ποιουνού; σι ποιόν; ποιόν;
 ποιιά; ποιανής; σι ποιάν; ποιάν;
 ποιό; ποιουνού; σι ποιό; ποιό;

ποιοί; ποιωνών; σι ποιούς; ποιούς;
 ποιές; ποιωνών; σι ποιές; ποιές;
 ποιιά; ποιωνών; σι ποιιά; ποιιά;

πόσους; τόσους
 πόση; τόση
 πόσου; τόσου

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ερωτηματικές αντωνυμίες *πόταπος*, *πότοιος* και *τίλογιος* (= τι είδους;) τις οποίες ο Ρουσιάδης κατηγοριοποιεί ως «συσχετιστικές» (σ. 239). Από αυτές, οι Παπαδόπουλος (1926: 82) και Ντίνας (2005: 125) αναφέρουν μόνον την *τίλογιος*, ενώ ο Τσοπανάκης καταγράφει στην Σιάτιστα και τον διαλεκτικό αρχαϊσμό *πόταπος* (1953: 286, βλ. και Λεξ. Κριαρά λ. *ποταπός*). Η αντωνμία *πότοιος* ως τώρα δεν είχε καταγραφεί.

<i>πόταπος</i> ; und <i>πότοιους</i> und	<i>τί λογιός</i> ;	statt <i>οἷος</i> ; <i>όποῖος</i>
<i>πόταπη</i> ;	<i>πότοια</i> ;	<i>τί λογιά</i> ;
<i>πόταπου</i> ;	<i>πότοιου</i>	<i>τι λογιό</i> ;
		statt <i>οἷα</i> ; <i>όποῖα</i> ;
		statt <i>οἷον</i> ; <i>όποῖον</i>

Αόριστη αντωνυμία (σ. 234)*Κάποιος, καποιουνού, σι κάποιον, κάποιον**Κάποια, καποιανής, σι κάποιαν, κάποιαν**Κάποιο, καποιουνού, σι κάποιο, κάποιο**Κάποιοι, καποιωνών, σι κάποιους, κάποιους**Κάποιες, καποιωνών, σι κάποιες, κάποιες**Κάποια, καποιωνών, κάποια, κάποια**ο – η – το τάδες και τάδε (άκλιτο)***3.6 Ρηματική κλίση**

Και πάλι στο κεφάλαιο αυτό δίδεται η «λόγια» κλίση του ρήματος με όλες τις αρχαίες κατηγορίες (ευκτική, απαρέμφατο, μετοχές, μέση φωνή, χρονική και συλλαβική αύξηση κλπ.). Κατά την περιγραφή του σχηματισμού των θεμάτων παρέχονται κάποιες πληροφορίες για τον μεταπλασμό στην λαϊκή γλώσσα, όπως π.χ. ότι τα ρήματα σε *-ττω* και *-σσω* σχηματίζονται πλέον σε *-ζω*, τα ρ. σε *-λω* και *-ρω* σε *-λνω* και *-ρνω* και τα ρήματα σε *-όω* σε *-όνω* (σ. 250-51). Όσον αφορά την λόγια γλώσσα, ενδιαφέρον παρουσιάζει η περιγραφή του σχηματισμού του μέλλοντα, όπου ο συγγραφέας αναγκάζεται να παραδεχθεί ότι υπάρχει διαφοροποίηση από την αρχαία. Στην λόγια γλώσσα της εποχής του, ο μέλλοντας σχηματίζεται με το βοηθητικό ρήμα *θέλω*, με δύο τρόπους: είτε με άκλιτο βοηθητικό ρήμα+υποτακτική (*θέλει γράψω, θέλει γράφεις, θέλει γράφει* κλπ) είτε με κλινόμενο βοηθητικό ρήμα+υποτακτική (*θέλω γράψω, θέλεις γράφεις* κλπ). Αντίστοιχα, ο μέλλοντας στο παρελθόν σχηματίζεται με το βοηθητικό ρήμα *θέλω* σε χρόνο παρατατικό: *ήθελε γράφω, ήθελε γράφεις, ήθελε γράφει* ή *ήθελον γράφω, ήθελες γράφεις* κλπ. (σ. 267). Ο σχηματισμός αυτός του δίνει την ευκαιρία να καταφερθεί και πάλι κατά του Κούμα, ο οποίος προτείνει σχηματισμό του μέλλοντα με το ρήμα *θέλω* και απαρέμφατο, δηλ. *θέλω γράφει, θέλεις γράφει, θέλει γράφει* (σ. 255-258). Παρόμοια αδυναμία επιβίωσης στην λόγια γλώσσα του 19^{ου} αι. παρουσιάζει και ο αρχαίος παρακειμένος και υπερσυντέλικος. Κατά τον Ρουσιάδη, η νεοελληνική γλώσσα δεν διαθέτει τους δύο αυτούς χρόνους (σ. 273) και εκφράζει αντίθεση μεταξύ αορίστου και παρακειμένου μέσα από επιρρηματικές φράσεις όπως *«πρὸ πολλοῦ, πρὸ ὀλίγου»*⁶. Για την πληρεία διάλεκτο τα πράγματα είναι κάπως διαφορετικά: ο μέλλοντας (εξακολουθητικός και στιγμιαίος) σχηματίζεται με το μόριο *θα*, ο παρακειμένος και πάλι δεν υπάρχει, αλλά ο υπερσυντέλικος σχηματίζεται περιφραστικά με το βοηθητικό ρ. *έχω*: *είχα, είχες, είχα, είχαμι, είχαι, είχαν γράψ'* (σ. 312).

⁶ Για την πολύ όψιμη εμφάνιση του περιφραστικού μέλλοντα και παρακειμένου στην νεοελληνική γραμματική παράδοση βλ. Μανωλέσσου (2012) και Janssen (2012).

Υπόδειγμα βαρύτονου ρήματος στην ενεργητική φωνή (σ. 309)

Ενεστώτας	Παρατατικός	Μέλλον	Αόριστος
γράφου	έγραφα	θα γράψου	έγραψα
γράφ'ς	έγραφισ	θα γράψ'ς	έγραφισ
γράφ'	έγραφιν	θα γράψ'	έγραφιν
γράφουμι	εγραφάμι	θα γράψουμι	εγραψάμι
γράφιτι	εγραφέτι	θα γράψιτι	εγραψέτι
γράφ'ν	έγραφαν	θα γράψ'ν	έγραφαν

Προστακ. Εν.	Προστ. Αορ.	Ευκτική Ενσ.	Ευκτική Αορ.	Απαρέμφατος
		ήθιλα γράφου	ήθιλα γράψου	να γράφου
γράφι	γράψι	ήθιλις γράφ'ς	ήθιλις γράψ'	να γράφ'ς
ας γράφ'	ας γράψ'	ήθιλιν γράφ'	ήθιλιν γράψ'	να γράφ'
		ηθιλάμι γράφ'	ηθιλάμι γράψ'	να γράφουμι
γράφιτι	γράψιτι	ηθιλέτι γράφ'	ηθιλέτι γράψ'	να γράφιτι
ας γράφν	ας γράψ'ν	ήθιλαν γράφ'	ήθιλαν γράψ'	να γράφ'ν

Στην εδώ παρουσίαση παραλείπεται το κλιτικό παράδειγμα της υποτακτικής, καθώς δεν διαφέρει από του απαρεμφάτου παρά μόνον όσον αφορά το σύνδεσμο/μόριο εισαγωγής: *άντα ή σαν ή για να γράφου, άντα ή σαν ή για να γράψου*. Παραλείπεται επίσης το κλιτικό παράδειγμα των παρελθοντικών «απαρεμφάτων» που και αυτά σχηματίζονται περιφραστικά: *άμποτες ή μακάρι να έγραφα- άμποτες ή μακάρι να γράψου- άμποτες ή μακάρι να έγραψα*. Η μετοχή είναι περιφραστική: Ενεστώτας *όποιος γράφ', όποιος γράψ', όποιος έγραφιν* και Αόριστος *αφόντας έγραψα-έγραφισ* κλπ. Αναγνωρίζεται όμως και μια «απόλυτη» μετοχή *γράφουντας*.

Στο κλιτικό παράδειγμα της ενεργητικής φωνής των βαρύτονων ρημάτων αξίζει να σημειωθούν ως ιδιαίτερα γνωρίσματα του ιδιώματος της Δ. Μακεδονίας και δη της Κοζάνης:

- Το 3^ο πληθ. ενεστώτα *γράφ'ν* χωρίς ανάπτυξη παρεκτατικού -ε > -ί ή επενθεντικού -ι (για την κατανομή της κατάληξης βλ. Newton, 1973: 192).
- Ο τονισμός στην παραλήγουσα στο 1^ο και 2^ο πληθυντικό παρατατικού και αορίστου: προφανώς πρόκειται για το γνωστό φαινόμενο καταστρατήγησης του νόμου της τρισυλλαβίας με διατήρηση του τόνου στην αρκτική συλλαβή και ανάπτυξη δευτερευόντος τονισμού στην παραλήγουσα. Παρότι ο συγγραφέας δεν σημειώνει τόνο στην τέταρτη συλλαβή, θα πρέπει να συμπεράνουμε την ύπαρξή του, αφενός μεν γιατί διαφορετικά η άτονη αύξηση θα είχε αποβληθεί, αφετέρου δε γιατί διαφορετικά θα περιμέναμε τόνο στην προπαραλήγουσα (π.χ. *εγράφαμι, εγραφέτι* και όχι *εγραφάμι, εγραφέτι*). Το φαινόμενο αυτό έχει ήδη καταγραφεί σε κείμενα του 17^{ου} αι. με στοιχεία βορείων ιδιωμάτων, όπως η σερραϊκή χρονογραφία του Παπασυναδινού (Σετίτος 1991: 22, 24 με παραδείγματα όπως *έθαψάμεν, βεβαιώνομέσθεν, εγύρισάμεν* κ.α.).
- Η διατήρηση του «εφεκυστικού» τελικού -ν στο 3^ο ενικό του παρατατικού και του αορίστου (βλ. Τσοπανάκης, 1953: 279· Ντίνας, 2005: 129).
- Το 2^ο πληθ. -ετε > -έτι στον παρατατικό και αόριστο αντί του -ατε της Κοινής. Πρόκειται για συνέχιση της μεσαιωνικής κλίσης του ρήματος, που επιβιώνει σε πολλές

νεοελληνικές διαλέκτους και καθιερώθηκε ακόμα και στην κοινή αρκετά όγμιμα. Όπως ορθά παρατηρεί ο Newton (1973: 212), εφόσον πρόκειται για κοινό αρχαϊσμό και όχι κοινό νεωτερισμό, δύσκολα μπορεί να χρησιμεύσει ως κριτήριο υποκατηγοριοποίησης διαλεκτικών υπο-ομάδων.

Σε υποσημείωση δίδεται δείγμα του ενεστώτα φωνηεντόληκτου ρήματος: *λέω, λες, λέει, λέμι, λέτι, λεν* (σ. 342)

Υπόδειγμα βαρύτονου ρήματος στην παθητική φωνή (σ. 329-330)

Ενεστώτας	Παρατατικός	Μέλλον	Αόριστος
ακούομι	ακούομουν	θα ακουστό	ακούσκα
ακούισι	ακούουσουν	θα ακουστείς	ακούσκis
ακούιτι	ακούουνταν	θα ακουστεί	ακούσκιν
ακουομέστι	ακουομάσταν	θα ακουστούμι	ακούσκαμι
ακούιστι	ακουοσάσταν	θα ακουστείτι	ακούσκιτι
ακούουντι	ακούουνταν	θα ακουστούν	ακούσκαν

Προστακτική Ενεστώτα	Προστ. Αορ.	Ευκτική	Απαρέμφατος
		ήθιλα ακούομι	να ακούομι
ακούγου	ακούσου	ήθιλις ακούισι	να ακούισι
ας ακούιτι	ας ακουστεί	ήθιλιν ακούιτι	να ακούιτι
		ήθιλιν ακουομέστι	να ακουομέστι
ακούιστι	ακουστείτι	ήθιλιν ακούιστι	να ακούιστι
ας ακούουντι	ας ακουστούν	ήθιλιν ακούουντι	να ακούουντι

Στο κλιτικό παράδειγμα της παθητικής φωνής των βαρύτονων ρημάτων αξίζει να σημειωθούν ως ιδιαίτερα γνωρίσματα του ιδιώματος της δυτικής Μακεδονίας και δη της Κοζάνης:

- Το 1^ο πληθ. του ενεστώτα *-μέστε > -μέστι* (για την μακεδονική και ηπειρώτικη κατανομή του βλ. Μηνάς, 2004: 695).
- Το 1^ο και 2^ο ενικό *-ομουν, -ουσουν*, και όχι *-ομυαν -ουσαν* που εμφανίζει το σημερινό κοζανίτικο ιδίωμα (Ντίνας, 2005: 135), αλλά και το γειτονικό ιδίωμα της Σιάτιστας (Τσοπανάκης, 1953: 287). Αντίθετα για το Βελβεντό ο Μπουντώνας δίνει και αυτός *-ομουν* (1892: 47). Πιθανώς η αναλογική επέκταση του *-α* στα πρόσωπα αυτά δεν είχε λάβει ακόμα χώρα.
- Τα λοιπά πρόσωπα του παρατατικού *-μάσταν, -σασταν -ουνταν* (για την συγκριτική κατανομή τους βλ. Newton, 1972: 272 και Μηνάς, 2004: 714).

Αξιοσημείωτη είναι επίσης η απουσία της χαρακτηριστικής για την περιοχή κατάληξης προστακτικής 2^{ου} πληθ. σε *-σας* (π.χ. *ακούσας = ακουστείτε*) για την οποία βλ. Ντίνας (2005: 138). Το χαρακτηριστικό αυτό μάλλον δεν είχε ακόμα αναπτυχθεί.

Υπόδειγμα περισπώμενου ρήματος στην ενεργητική φωνή (σ. 379)

Ενεστώτας	Παρατατικός	Μέλλον	Αόριστος
ζητώ	ζητούσα	θα ζητήσω	ζήτ'σα
ζητάς	ζητούσις	θα ζητήσ'ς	ζήτ'σις
ζητάει	ζητούσι	θα ζητήσ'	ζήτ'σ'ν
ζητούμι	ζητούσαμι	θα ζητήσουμι	ζητ'σάμι
ζητάτι	ζητούσατι	θα ζητήσ'τι	ζητ'σέτι
ζητούν	ζητούσαν	θα ζητήσ'ν	ζήτ'σαν

Προστακτική Εν.	Προστ. Αορ.	Ευκτική	Απαρέμφατος
		ήθιλα ζητώ	να ζητώ
ζήτα	ζήτ'σι	ήθιλις ζητάς	να ζητάς
ας ζητάει	ας ζητήσ'	ήθιλι ζητάει	να ζητάει
		ηθιλάμι ζητούμι	να ζητούμι
ζήτατι	ζητ'σέτι	ηθιλέτι ζητάτι	να ζητάτι
ας ζητούν	ας ζητήσ'ν	ήθιλαν ζητούν	να ζητούν

Στο κλιτικό αυτο παράδειγμα αναγνωριστικά των ιδιωμάτων της Μακεδονίας είναι:

-το 1^ο ενικό του ενεστώτα που εμφανίζεται ακόμα «συνηρημένο», δηλ. *ζητώ* και όχι *ζητάω*, και τα αντίστοιχα 1^ο πληθυντικό *ζητούμι* και 3^ο πληθυντικό *ζητούν*.

-ο σχηματισμός του παρατατικού με το *-ούσα* αντί του *-αγα*.

-το 2^ο πληθυντικό της προστακτικής αορίστου με τόνο στην παραλήγουσα, δηλ. *ζητ'σέτι* αντί *ζητήσι*. Οι τύποι αυτοί με καταβιβασμένο τόνο καταγράφονται τόσο από τον Τσοπανάκη (1953: 289-290), π.χ. *γελάσετε > γέλασέτσι, τραβήζετε > τράβηξέτσι* όσο και από τον Ντίνα (2005: 142), π.χ. *σφαλίσετε > σφαλτσέτι*.

Η περιγραφή της κλίσης των περισπώμενων ρημάτων δίνει στον Ρουσιάδη την αφορμή να παρατηρήσει σε μία σημείωσή του (σ. 381) ότι η πληβεία διάλεκτος δεν χρησιμοποιεί την χρονική αύξηση, αλλά μόνο την συλλαβική και ότι στα περισπώμενα ρήματα μάλιστα δεν χρησιμοποιεί ούτε καν την συλλαβική (προφανώς χάνεται ως άτονη). Στην ίδια σημείωση παρατηρείται ότι πολλά σύνθετα ρήματα της περισπώμενης συζυγίας αποβάλλουν το αρκτικό φωνήεν του προθήματος, π.χ. *παινώ* αντί *έπαινώ*, *ξορμώ* αντί *έξορμώ* κλπ. Σε ορισμένα, αντίθετα, απλά ρήματα που αρχίζουν από σύμφωνο προστίθεται ένα *ά-*, π.χ. *άκαλνώ* αντί *καλώ*, *άπερνώ* αντί *περῶ* κλπ.

Υπόδειγμα περισπώμενου ρήματος στην παθητική φωνή (σ. 382)

Ενεστώτας	Παρατατικός	Μέλλον	Αόριστος
τιμιούμι	τιμιούμουν	θα τιμ'θώ	τιμήθηκα
τιμιέσι	τιμιούσουν	θα τιμ'θείς	τιμήθ'κις
τιμιέτι	τιμιούνταν	θα τιμ'θεί	τιμήθ'κι
τιμιούμιστι	τιμιούμασταν	θα τιμ'θούμι	τιμήθ'καμι
τιμιέστι	τιμιούσασταν	θα τιμ'θείτι	τιμήθ'κιτι
τιμιούντι	τιμιούνταν	θα τιμ'θούν	τιμήθ'καν

Προστακτική Ενεστώτα	Προστ. Αορ.	Ευκτική	Απαρέμφατος
		ήθιλα τιμιούμι	να τιμιούμι
τιμιού	τιμήσου	ήθιλις τιμιέσι	να τιμιέσι
ας τιμιέτι	ας τιμ'θεί	ήθιλι τιμιέτι	να τιμιέτι
		ηθιλάμι τιμιούμιστι	να τιμιούμεστι
τιμιέστι	τιμ'θείτι	ηθιλέτι τιμιέστι	να τιμιέστι
ας τιμιούντι	ας τιμ'θούν	ήθιλαν τιμούντι	να τιμιούντι

Ο ίδιος ο Ρουσιάδης επισημαίνει (σ. 384) ότι στην πληβεία διάλεκτο όλα τα περισπώμενα ρήματα έχουν τις καταλήξεις *-ιούμι, -ιέσι, -ιέτι* κλπ, με την εξαίρεση των ρημάτων *θυμούμι* (αντί *ένθυμούμαι*) και *κοιμούμι* (αντί *κοιμῶμαι*), αλλά το τελευταίο ως σύνθετο γίνεται *αποκοιμούμι*. Το παράδειγμα που δίνει δεν διαφέρει σε τίποτα από αυτό που παρέχει ο Ντίνας (2005: 144) για το ιδίωμα της Κοζάνης.

Βοηθητικό ρήμα είμαι (σ. 390)

Ενεστώτας	Παρατατικός	Μέλλον	Προστακτική	Ευκτική
είμι	ήμουν	θανά'μι	νά'μι	ηθιλ' είμι
είσι	ήσουν	θανά'σι	νά'σι	ηθιλ' είσι
είνι	ήταν	θανά'νι	νά'νι	ηθιλ' είνι
είμιστι	ήμασταν	θανά'μιστι	νά'μιστι	ηθιλ' είμιστι
είστι	ήσασταν	θανά'στι	νά'στι	ηθιλ' είστι
είνι	ήταν	θανά'νι	νά'νι	ηθιλαείνι

Δίδεται και τύπος μετοχής: *όποιος είναι, όντας*. Το κλιτικό παράδειγμα είναι πανομοιότυπο με αυτό που δίνει ο Ντίνας (2005: 147-148) για το ιδίωμα της Κοζάνης, με μόνη διαφορά το 1^ο και 2^ο ενικό του παρατατικού *ήμουν, ήσουν* αντί των σημερινών *ήμαν, ήσαν*. Η αναλογική επέκταση του *-α* στα πρόσωπα αυτά μάλλον δεν είχε λάβει ακόμα χώρα. Το αντίστροφο φαινόμενο, δηλ. της αναλογικής επέκτασης του [u] στο 1^ο και 2^ο πληθυντικό, μαρτυρεί η δύο αιώνες προωμότερη γραμματική του Μητροφάνη Κριτόπουλου από την Βέροια, με τους τύπους *ήμαστων, ήσαστων* (Δυοβουνιώτης, 1924: 112). Ενδιαφέρον έχει η διατήρηση, ως σήμερα στο ιδίωμα της Κοζάνης, του *θανά* αντί *θα* στον Μέλλοντα (*τα νά'μι*).

Βοηθητικό ρήμα έχω (σ. 396)

Ενεστ.	Παρατατ.	Μέλλον	Προστακτ.	Ευκτική	Απαρέμφ.
έχου	είχα	θανά'χου		ηθιλά'χου	νά'χου
έχ'ς	είχισ	θανά'χ'ς	έχι	ηθιλ' έχ'ς	νά'χ'ς
έχ'	είχιν	θανά'χ'	ας έχ'	ηθιλ' έχ'	νά'χ'
έχουμι	είχαμι	θανά'χουμι		ηθιλά'χουμι	νά'χουμι
έχιτι	είχιτι	θανά'χιτι	έχιτι	ηθιλ' έχιτι	νά'χιτι
έχ'ν	είχαν	θανά'χ'ν	ας έχ'ν	ηθιλ' έχ'ν	νά'χ'ν

Και στην περίπτωση του βοηθητικού ρ. *έχω*, το κλιτικό παράδειγμα που δίνει ο Ντίνας (2005: 149) είναι πανομοιότυπο, συμπεριλαμβανομένου του μέλλοντα που σήμερα έχει την μορφή *τα νά 'χου*. Η μόνη διαφορά εντοπίζεται στο 2^ο πληθυντικό του ενεστώτα, όπου ο Ρουσιάδης δεν σημειώνει αποβολή του [i], δίνει δηλαδή *έχτι* αντί του σημερινού *έχ'τι*. Δεδομένου ότι πρόκειται για δευτερογενές [i] που έχει προκύψει από ανύψωση του [e], η όψιμη αποβολή του είναι ίσως αναμενόμενη.

3.7 Άκλιτα στοιχεία

Στην τελευταία αυτή ενότητα παρατίθενται, χωρισμένα σε υποκατηγορίες, διάφορα είδη επιρρημάτων, επιφωνημάτων και συνδέσμων. Περιλαμβάνονται εδώ, χωρίς σχολιασμό, τα περισσότερα εξ αυτών, λόγω του μεγάλου λεξιλογικού ενδιαφέροντός τους και δεδομένης της δυσκολίας να εντοπισθούν σε πρωτογενείς κειμενικές πηγές.

Χρονικά επιρρήματα (σ. 443)

«Σωστά ελληνικά»	«Πληβεία»	«Σωστά ελληνικά»	«Πληβεία»
νῦν, ἤδη	τώρα	χθές, ἐχθές	ιχτές
αὐθις	πάλι	νεωστί	αποτόρας, ουλίγο προυτύτιρα
ἔτι	ἀκόμα	πέρυσι, προπέρυσι	πέρσ', πρόπερσ'
εἰσέτι	καὶ τῶρ' ἀκόμα	πρίν	πριχού
σήμερον	σήμερα	πρότερον	προυτύτιρα
πάραντα, παραχρῆμα	τώρα	πρώην	τ'ς πιασμένις
Ευθύς, παρευθύς	ιφτύς, παριφτύς	πάλαι ποτέ	έναν κιρό
ἐν τούτῳ	στ' ἀναμεταξύ	πρὸ πολλοῦ	απού πολλής
ἐφέτος, φέτος	φέτο	ἐσχάτως	τ'ν ὕστιρ' φουρά, υστιρνά

«Σωστά ελληνικά»	«Πληβεία»
ὅταν, ὅτε	άντα
ὀπόταν, ὀπότε	ἀπότες
τότε	τότες
ἕως, μέχρι	ὄσου, ως
ἐνίστε	μιρικές φουρές
ἔστιν ὅτε	απού καμιά φουρά, κάποτες
ἄλλοτε	ἄλλ' φουρά, ἄλλου χόβ'
ἀεί, πάντοτε	πάντουτις, παντουτινά
ἀφ' οὗ	αφόντις
ἐκάστοτε	κάθη φουρά
ἐν ὅσω	ὄσου που

Τοπικά επιρρήματα (σ. 444)

«Σωστά ελληνικά»	«Πληβεία»
ὧδε, ἐνταῦθα	ιδῶ
τῆδε	σ' τούτου τον τόπου
ἀντικρῦ	αντίκρυτα, αγνάντια
ἐκεῖ	ικεῖ
ἐντεῦθεν, ἐκεῖθεν	απ' ιδῶ, απ' ικεῖ
ἄνω, ἄνωθεν	απάνου, απού πάνου
κάτω, κάτωθεν	κάτου, απού κάτου
έξω, έξωθεν	όξου, απ' όξου
ἐνδον, ἐνδοθεν	μέσα, απού μέσα
ἐγγύς, μακράν	σιμά, μακριά
ἀλλαχοῦ, ἄλλοῦ	αλλού, σι ἄλλου μέρους
πρόσω, ἐμπρός	αμπρουστά, ουμπρός
ὀπίσω, ὀπισθεν	ουπίσου, απ' ουπίσ'

Αθροιστικά και διαιρετικά (σ. 446)

«Σωστά ελληνικά»	«Πληβεία»
ἅμα, ὁμοῦ	μαζί, αντάμα
πανοικί	μ' ὄλο το σπῖτ'
πανδημί	ὄλ' η χώρα, ὄλου του χουριό
ἄνευ, δίχα	χουρίς, δίχους
χωρίς	χουρ'στά, αχώρια, ξέχουρα
διχῶς	συδνό
τριχῶς	συτρία
πολλαχῶς	σι πουλλά
πλήν, ἐκτός	πάριξ, χουρίς, έξου αν
ἐξόχως, κατ' ἐξοχήν	ιξέριτα, ξέχουρα

Άλλα είδη (σσ. 447-450)

«Σωστά ελληνικά»	«Πληβεία»
ὡς, ὥσπερ	σαν, ουσάν
καθώς, καθάπερ	καθώς, σάματ'
οὕτω	έτσι
μᾶλλον, μάλα, πλέον	πιρσότιρο, πλιό
τουτέστι	θέλ' να πεί
δηλαδή	δηλαδή
σπανίως	αριά, αριά κι κάπ'
μη γένοιτο!	ο Θιός να φ'λάξ'!
μόλις, μόγις	μιταβιάς
σχεδόν	σχιδόν
πάντως, βεβαίως	βέβια, σίγουρα
ναι	ναίσκι
οὐχί, οὐ	ὄχι, δεν
παντάπασι	ούτι ψίχα

Επιφωνήματα (σ. 450)

Είδος	«Σωστά ελληνικά»	«Πληβεία»
θαυμαστικά	ὦ! βαβαί!	Α! μπα!
επαινετικά	Εύγε!	γεία σου! μπράβου!
	ὑπέρευγε!	αφερίμ
αποστροφής	Φεῦ! ἄπαγε!	πουπού! Μπαμπά!
απειλητικά	Οὐαί σοι! Φεῦ σοι!	καημένε! αἰλί 'που σένα!
σχελιαστικά	ὦ! Φεῦ!	αχ! Ολελέ!
	Οὐαί!	αἰλί! αἰλίμουνου!
αλγηδόνας	Οἶμοι!	ωχ!
εκπληκτικά	ἄ!	ι! μπρέ!
φόβου	ιού!	ουχ! μπομπό!
χαράς	ἄ ἄ! Εὐοί!	χα χα! ἔτσιντέ!
σιωπής	σίγα! σιώπα!	σώπα! βουβάς'!

Σύνδεσμοι (σσ. 457 - 458)

Είδος	«Σωστά ελληνικά»	«Πληβεία»
Συμπλεκτικοί	μέν, δε, τε, και	μεν, και
Διαζευκτικοί	εἴτε εἴτε, ἢ ἢ	εἴτι εἴτι, η
Υποθετικοί	εἰ, ἄν, ἐάν, ἀνίσως	αν, σαν, ανίσους
Αιτιολογικοί	γάρ, ὅτι, διότι, ἐπεὶ, ἐπειδὴ	γιατί, επειδής
Αποτελεσματικοί	ἵνα, διά, να, ὡς, ὅπως	για νά, οπού να
Διστακτικοί	ἄρα, ἄραγε,	τάχατις, θάρουμ,
	μήπως	μήπους, μήγαρ
Συμπερασματικοί	ἄρα, οὖν, τοίνυν	κι ἔτσι
	λοιπόν, τοιγαροῦν	του λοιπόν
	ἀλλαμὴν	κι λοιπόν
	ὄθεν	για τούτου
Ελαττωτικοί	τουλάχιστον	του λιγώτιρου
	ἀλλάγε, κἄν	καν
Επιτρεπτικοί	εἰ καί, ἂν καί, ἂν οὖν	αγκαλά και, μολοπού
	καίτοι	μολονότι, ἔστοντας κι να
Εναντιωματικοί	ἀλλά, ὅμως	αλλ' ὅμους, αμ'
	ἀλλ' ὅμως, μέντοι	μολοντούτου, αμ'

4. Βιβλιογραφία

- Andriotis N. P. (1976). La genèse des dialectes. XVe Congrès international d' études byzantines. Rapports et co-rapports, II.2. Athens, 3-20.
- Brixhe C. (1999). Un 'nouveau' champ de la dialectologie grecque: le macédonien. In: A. C. Cassio (Ed.) *KATA DIALEKTON. Atti del III Colloquio Internazionale di Dialettologia Greca*, AION 19: 41-71.
- Chalkiopoulos N. (1872). De sonorum affectionibus quae percipiuntur in dialecto neoloetrica. In: G. Curtius (Ed.), *Studien zur griechischen und lateinischen Grammatik* (Band 5, Heft 2). Leipzig: S. Hirzel, 339-376.

- Dieterich K. (1898): *Untersuchungen zur Geschichte der griechischen Sprache von den hellenistischen Zeit bis zum 10. Jahrh. n. Chr.* Leipzig: Teubner.
- Hatzidakis G. N. (1892): *Einleitung in die neugriechische Grammatik.* Leipzig: Breitkopf & Härtel.
- Henrich G. S. (1999): Ηπειρωτικά διαλεκτικά στοιχεία στο Χρονικό των Tocco. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 20: 140-5.
- Janssen M. (2012): Perfectly absent: the emergence of the Modern Greek Perfect in Early Modern Greek. *Byzantine and Modern Greek Studies* 37: 245-260.
- Newton B. (1972): The dialect geography of modern Greek passive inflections. *Glotta* 50: 262-89.
- Newton B. E. (1973): The dialect geography of modern Greek active inflections. *Glossa* 7: 189-230.
- Odorico P. (1998): *Le Codex B du Monastere Sainte-Jean-Prodrôme Serres XV-XIX siècles.* Paris: Association Pierre Belon.
- Αναγνώστου Σ. (1903): *Λεσβιακά, ἤτοι συλλογή λαογραφικῶν περὶ Λέσβου πραγματειῶν.* Ἀθήναι: Κωνσταντινίδης.
- Ανδριώτης Ν. Π. (1933): Περί τῆς ἀρχῆς τῶν βορείων ιδιωμάτων τῆς νέας ἑλληνικῆς. *ΕΕΒΣ* 10: 304-23.
- Γουναρόπουλος Κ. Α. (1872). Κοζανικά. *Πανδώρα* 22: 555-562.
- Δουβουνιώτης Κ. Ι. (1924): Μητροφάνους Κριτοπούλου Γραμματική τῆς ἀπλῆς ἑλληνικῆς. *ΕΕΘΣΠΑ* 1: 97-123.
- Ζαφειρίου Μ. (1914): *Περὶ τῆς συγχρόνου Σαμίας διαλέκτου.* Ἐν Ἀθήναις.
- Θαβώρης Α. (1980): Το προύν(ε)ικος του Ηρώνδα και η παλαιότητα των γνωστών γνωρισμάτων των βορείων νεοελληνικών ιδιωμάτων. *Δωδώνη* 9: 401-40.
- Kretschmer P. (1905). *Der heutige lesbische Dialekt.* Wien: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- Κατσάνης Ν. (2012): *Το γλωσσικό ιδίωμα της Θεσσαλονίκης στα τέλη του 17^{ου} αιώνα όπως αποτυπώνεται σε 12 επιστολές του Θεσσαλονικιού εμπόρου Δημ. Καστρίσιου.* Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Κατωμένος Σ. (1985): *Από την ιστορία της ελληνικής γλώσσας. Η ελληνική γλώσσα από τα ελληνιστικά ως τα νεώτερα χρόνια. Η ελληνική γλώσσα στην Αίγυπτο.* Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- Λιόσης Ν. (2012). Η γραμματική του πατέρα Νικηφόρου Ρωμανού του Θεσσαλονικέως (17^{ος} αι.) ως πηγή για τη μελέτη της πρώιμης νεοελληνικής και των ποικιλιών της. Ομιλία στο συνέδριο *Neograeca Medii Aevi VII* (Ηράκλειο, 1-4 Νοεμβρίου 2012).
- Μανωλέσσου Ι. (2003): Η αξία των μη λογοτεχνικών πηγών για την έρευνα της μεσαιωνικής ελληνικής. *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 24: 61-88.
- Μανωλέσσου Ι. (2012): Μεσαιωνική γραμματική και μεσαιωνικές γραμματικές. Στο: Γ. Μαυρομάτης και Ν. Αγιώτης (εκδ.), *Πρώιμη Νεοελληνική Δημόδης Γραμματεία.* Ηράκλειο: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, 293-311.
- Μανωλέσσου Ι. & Δ. Θεοφανοπούλου-Κοντού (2011). Γραμματικές της Νεότερης Ελληνικής. Από τον Δ. Σοφιανό (περ. 1550) έως το Δημήτριο Βενιέρη (1799). Στο: Γ. Μπαμπινιώτης (εκδ.), *Το γλωσσικό ζήτημα. Σύγχρονες προσεγγίσεις.* Αθήνα: Ίδρυμα Βουλής των Ελλήνων, 103-121.
- Μηνάς Κ. (2004). Οι καταλήξεις της οριστικής των μονολεκτικών ρηματικών τύπων της μεσοπαθητικής φωνής. Στο: *Μελέτες Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας,* Αθήνα: Τυπωθήτω, 690-731.

- Μήτσης Ν. (1999): *Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση 1833-1993: παράθεση πηγών*. Αθήνα: Gutenberg.
- Μπουμπουλίδης Φ.Κ. (1977). Η 'παράφρασις' της 'Ιλιάδος' από τον Γεώργιο Ρουσιάδη. *Μακεδονικά* 17: 245-272
- Μπουντώνας Ε. (1892): Μελέτη περί τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος Βελβεντοῦ καὶ τῶν περιχώρων αὐτοῦ. [Ἀρχεῖα τῆς Νεωτέρας Ἑλληνικῆς Γλώσσης ἐκδιδόμενα ὑπὸ τοῦ Συλλόγου «Κοραῖ» 1]. Αθήνα: Ἰγγλέσης
- Ντίνας Κ. Δ. (2005). *Το γλωσσικό ιδίωμα της Κοζάνης*. Κοζάνη: Ινστιτούτο Βιβλίου και Ανάγνωσης Κοζάνης.
- Ξούριας Γ. (2012). Η Ιλιάδα του Γεώργιου Ρουσιάδη και η διαμάχη για την ποιητική έκφραση (1816-1819). *Κονδυλοφόρος* 11: 23-49.
- Παναγιώτου Α. (1993): Φωνητική και φωνολογία των ελληνικών επιγραφών της Μακεδονίας. *Ελληνική Διαλεκτολογία* 3: 5-32.
- Παπαγεωργίου Γ. (1992): Ο Κοζανίτης λόγιος έμπορος Γεώργιος Ρουσιάδης. *Δωδώνη* 21: 345-383.
- Παπαδόπουλος Α. Α. (1926). *Γραμματική τῶν βορείων ιδιωμάτων τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης*. Αθήνα: Σακελλάριος.
- Σακκάρης, Γ. Ε. (1895). *Περὶ τῆς τῶν Κυδωνιέων διαλέκτου*. Αἰνέσιμος ἐπὶ διδακτορία διατριβή. Αθήνα: Γ. Σταυριανός.
- Σετάτος Μ. (1990-1991): Γλωσσολογικές παρατηρήσεις στη σερραϊκή χρονογραφία του Παπασυναδινού. *Ελληνική Διαλεκτολογία* 2: 17-35.
- Τζάρτζανος Α. (1909): *Μελέτη περὶ τῆς συγχρόνου θεσσαλικῆς διαλέκτου*. Αθήνα: Π. Δ. Σακελλάριος.
- Τριανταφυλλίδης Μ. (1938): *Νεοελληνική Γραμματική. Ιστορική Εισαγωγή*. Αθήνα: Δημητράκος.
- Τσολάκη Μ. (2009): *Μορφολογία του ιδιώματος της Σαμοθράκης: ονοματικό και ρηματικό κλιτικό σύστημα*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Θεσσαλονική: ΑΠΘ.
- Τσοπανάκης Α. (1953): Το σιατιστινό ιδίωμα. *Μακεδονικά* 2: 266-298.
- Τσουκνίδας Γ. (1981): Πιθανές ενδείξεις για τη χρονολόγηση των κωφώσεων στα νέα ελληνικά. *Τομές* 70: 32-36.
- Χατζιδάκις Γ. Ν. (1905): *Μεσαιωνικά και Νέα Ἑλληνικά*. Αθήνα: Σακελλάριος.

Παράρτημα: Δείγμα του πρωτοτόπου κειμένου

κ υ φ ας.

Einfache Zahl. ένικῶς.	Das Gleich.	Vielfache Zahl. πληθυντικῶς.
Ὁ. τὸ Κριάς	Das Gleich.	τὰ Κριάτα.
γ. τοῦ Κριάς		τῶν Κριάτων.
δ. ζὸ Κριάς		ζὰ Κριάτα.
αι. τὸ Κριάς		τὰ Κριάτα.
κ. ὦ Κριάς		ὦ Κριάτα.
—————		
Ὁ. ζὸ Ἄλας	Das Gleich.	τὰ Ἄλατα η. Ἀλάτια.
γ. τοῦ Ἄλας		τῶν Ἄλατων η. Ἀλατιῶν.
δ. ζὸ Ἄλας		ζὰ Ἄλατα η. Ἀλάτια.
αι. τὸ Ἄλας		τὰ Ἄλατα η. Ἀλάτια.
κ. Ἄλας		ὦ Ἄλατα η. Ἀλάτια.

NB. Die Pelbeische Mundart hat nur diese zwei Wörter auf *ας*. Alle übrigen die in der geregelten Sprache auf diese Silbe endigenden hat sie in o. z. B. τὸ Τέρατο statt τὸ Τέρας, das Wunder τὸ Κέρατο statt τὸ Κέρας, das Horn u. s. m.

Εικ. 1 Τα ουδέτερα σε -ας

Abwandlung der Barvtonirten Zeitwörter thätiger Form
nach der blebeischen Mundart.

Indicativ. ὀριστική.

praes.) γράφου. γράφς. γράφ') statt γράφω κ. τ. λ.
Ενς.) γράφουμι. γράφητι. γράφω)

Impf.) ἔγραφα. ἔγραφης. ἔγραφην) ff. ἔγραφον, κ. τ. λ.
Πατρ.) ἔγραφαμι. ἔγραφετι. ἔγραφαν)

Fut.) γράψου. γράψς. γράψ') ff. θέλει γράψω κτλ.
Μεχ.) γράψουμι. γράψητι. γράψω)

Aor.) ἔγραφα. ἔγραφης. ἔγραφην)
Ἀορ.) ἔγραψαμι. ἔγραφετι. ἔγραφαν) ff. ἔγραφα κ. τ. λ.

Εικ. 2 Οριστική βαρύτονων ρημάτων (ενεργητική φωνή)

Nach der plebeischen Mundart.

Indical. ὀριστική.

praes.) ἀκούουμι, ἀκούησι, ἀκούητι,) statt ἀκουομαι,
ενς.) ἀκουομεσι, ἀκούησι, ἀκούουντι) κ. τ. λ.

Impf.) ἀκούομεν, ἀκούουσιν, ἀκούουσι,) ff. ἠκούο-
Πατρ.) ἀκούομεσαν, ἀκουοσάν, ἀκούουσι,) μιν, κ. τ. λ.

Fut.) ἀκουῶ, ἀκουήσι, ἀκουήτι,) statt θέλει ἀ-
Μεχ.) ἀκουοῦμι, ἀκουήτι, ἀκουοῦν,) κουήσω, κ. τ. λ.

Aor.) ἀκούσκα, ἀκούσκησι, ἀκούσκητι,) statt ἠκούσθη,
Ἀορ.) ἀκούσκαμι, ἀκούσκητι, ἀκούσκαν,) κ. τ. λ.

Εικ. 3 Οριστική βαρύτονων ρημάτων (παθητική φωνή)

Indicativ. Ὀριστική.

praes.) τιμιούμη. τιμιέση. τιμιέτη.) statt τιμῶ-
 Ἐνς.) τιμιούμησι. τιμιέση. τιμιούντη.) μαι κτλ.

Impf.) τιμιούμουν. τιμιούσακ. τιμιούνταν) st. ἐτιμῶ
 Παρσ.) τιμιούμασαν. τιμιούσασαν. τιμιούνταν.) μην κτλ.

Eut.) εἰ τιμῶ. τιμθεῖς. τιμθεῖ.) statt θέλει τιμη-
 Μέλλ.)² τιμθούμη. τιμθείτη. τιμθοῦν.) θῶ κτλ.

Aor.) τιμήθηκα. τιμήθηκας. τιμήθηκην.) statt ἐτιμή-
 Ἄορ.) τιμήθηκαμη. τιμήθηκητη. τιμήθηκαυ.) θην κτλ.

Imperativ. προστακτική.

praes.) τιμιού. ἄς τιμιέτη)
 Ἐνς.) τιμιέση. ἄς τιμφούντη) statt τιμῶ κτλ.

Εἰκ. 4 Οριστική οξύτωνων ρημάτων (παθητική φωνή)